

ROBERT CASAS

El franquisme com a patologia

Pòlio, crònica d'una negligència, d'Armengou i Belis

*A Esteve Saltó Cochs, exiliat a França el 1939.
Aquelles hores de fosca incertesa, no van ser en va.*

Des de l'any 2000 fins avui s'han editat a Catalunya més de 300 documentals,¹ que constitueixen el corpus d'obres audiovisuals de no-ficció més important de la història cinematogràfica no tan sols catalana, sinó també espanyola. Una part fonamental d'aquestes produccions tracta sobre temes relacionats amb el franquisme

Robert Casas Roigé és doctorand del programa de Cultures Ibèriques i Llatinoamericanes de la Universitat de Stanford, i està especialitzant-se en literatura i cinema ibèrics contemporanis. Es va llicenciar en Comunicació Audiovisual a la Universitat Autònoma de Barcelona. Després de treballar en diversos mitjans de comunicació i institucions culturals de Barcelona, el 2007 va arribar a la Universitat de Califòrnia a Santa Barbara com a professor de català de l'Institut Ramon Llull. A Stanford ha estat, juntament amb el professor Joan Ramon Resina, el coorganitzador de dos grups de recerca: Exilis, per una banda, i Periodisme i Literatura, per l'altra. També ha col·laborat amb el Consorci d'Estudis Avançats a Barcelona, programa d'intercanvi de Stanford amb Catalunya. La seva tesi doctoral estudia la producció de documentals en l'àmbit ibèric que repensen críticament l'exemplaritat de la Transició. Una primera versió d'aquest article es va presentar al Congrés de la North American Catalan Society (NACS) que va tenir lloc a l'Institut d'Estudis Catalans de Barcelona l'estiu del 2015

¹ Mirito Torreiro, l'any 2010, comptabilitzava gairebé uns tres-cents documentals catalans realitzats des del 1995 fins aleshores, fora de l'àmbit pròpiament televisiu, és a dir, per autors que no elaboren les seves obres per ser emeses únicament dins la programació d'una cadena de televisió. (Vegeu Casimiro TORREIRO, *Realidad y creación en el cine de no-ficción*, Madrid, Ediciones Cátedra, 2010, p. 7)

amb una clara voluntat de recuperació de la memòria oblidada i de denúncia de la pervivència de certes estructures i continuïtats d'aquella època que s'estenen fins al present.

La particularitat d'aquest gènere rau en la seva naturalesa híbrida, que conjuga diferents canals tradicionals de transmissió de la memòria (documents històrics i periodístics, testimonis orals i escrits, sentències judicials, narratives literàries i filmiques), i en el fet que és la tecnologia discursiva de referència per als autors que busquen generar una conscienciació social i un canvi polític, sobretot en les opcions més d'esquerres. Així ho confirmaven els participants en el IV Encuentro de Cine Documental en el marc del passat Festival de Cinema de Màlaga: el documental és en l'actualitat l'instrument de referència per gestionar «los retos socioculturales de una realidad cada vez más compleja».²

En aquesta mateixa trobada, a part de denunciar la poca inversió pública en cultura derivada de la conjuntura politicoeconòmica, es va comentar com Internet està sent un bon aliat dels documentalistes, ja que facilita l'aparició de nous subgèneres (jugant amb la interactivitat), d'eines d'edició i de plataformes de distribució. Tot i això, la televisió pública i els canals temàtics continuen sent els grans aparadors que atreuen la majoria dels espectadors d'aquest tipus de produccions. Mirito Torreiro, crític de cine i professor de la Universitat Autònoma de Barcelona, a *Realidad y creación en el cine de no-ficción* (2010), ens fa veure com «la televisión ha sido la verdadera locomotora que ha tirado del tren del documental».³ En especial, Televisió de Catalunya ha tingut un paper destacadíssim en aquesta embranzida, present tant en el procés de finançament i producció com en la posterior emissió en els seus programes especialitzats, com ara *Sense ficció* (dirigit per Joan Salvat), *30 minuts i 60 minuts*.

L'11 de febrer del 2014, *Sense ficció*,⁴ que ocupa el *prime time* de les nits de dimarts de TV3, celebrava el seu cinquè aniversari estrenant *Pòlio, crònica d'una*

² Es poden veure els principals punts tractats en la trobada en un article publicat per Gema Barquero a la web *El documentalista audiovisual*. (Vegeu Gema BARQUERO, «Resumen del IV Encuentro de cine documental en Málaga», *El documentalista audiovisual*, 27 d'abril del 2016. En línia: <<https://eldocumentalistaaudiovisual.com/2016/04/27/resumen-del-iv-encuentro-de-cine-documental-en-malaga/>> [consulta: 15/09/2016])

³ Casimiro TORREIRO, *Realidad y creación...*, p. 7

⁴ Creat el 2009, *Sense ficció* s'especialitza en la projecció de documentals d'un mínim de cinquanta minuts de duració. Des del seu inici s'hi han programat més de dos-cents documentals de diferents temàtiques amb una audiència mitjana del 12,5% respecte al total del share de les nits de dimarts a Catalunya. La meitat de les pel·lícules que s'hi han projectat compten amb una subvenció total o parcial de TV3 <<http://blogs.ccma.cat/senseficcio.php>>

negligència, de Montse Armengou i Ricard Belis, periodistes de la casa. Més enllà de denunciar una negligència mèdica evitable i de donar veu a uns testimonis «silenciats durant el franquisme i oblidats durant la democràcia» (segons comentava el mateix Belis en una entrevista a *Els matins* del 4 de febrer del 2014), segons el meu punt de vista, *Pòlio* explora la malaltia infantil, la patologia de la pòlio i de la síndrome postpòlio, amb l'objectiu de facilitar una connexió afectiva de l'espectador amb els testimonis (complementària a la presentació dels fets) per tal de generar una conscienciació social i, en última instància, un canvi polític. Per afegiment, el documental proporciona claus interpretatives que ajuden a descobrir la latència de dinàmiques provinents de la dictadura de Franco que perduren en l'actualitat i que afecten la salut de la democràcia espanyola.

Els fets històrics que cobreix el documental són els següents: entre 1956 i 1963 hi va haver una epidèmia de poliomièlitis que a l'Estat espanyol va afectar més de 14.000 infants, dels quals 2.000 no varen sobreviure. La resta van quedar amb seqüeles que segueixen manifestant-se avui en dia. Tot i que l'any 1955 el biòleg nord-americà Jonas Salk ja havia descobert una vacuna injectable i en va alliberar la patent perquè fos accessible a tothom, el règim franquista va decidir no fer la despesa, adduint manca de recursos econòmics.

Els mitjans oficials del franquisme, mentrestant, negaven la gravetat de la situació. Més tard, el 1962, quan va aparèixer la vacuna administrada per via oral creada per Albert Sabin (tres gotetes aplicades en un terròs de sucre), la campanya de vacunació massiva es va endarrerir encara un any més per les lluites intestines entre una debilitada Falange i els militars catòlics del ministeri de Governació.⁵ Tot plegat va suposar que es perdessin vuit anys preciosos durant els quals es van produir milers de contagis que es podien haver evitat si la vacunació s'hagués dut a terme a temps. Si tenim en compte el concepte de *biopolítica* desenvolupat per Foucault (fent referència a les diferents intervencions que el poder polític du a terme sobre

⁵ Juan Antonio Rodríguez-Sánchez, que també participa en el documental, és investigador de la Universidad de Salamanca i un dels experts que més ha treballat per treure a la llum la irresponsabilitat franquista que va donar lloc a l'epidèmia entre els anys 1954 i 1967. Al seu article «Responsabilidades não assumidas: a poliomielite na Espanha (1954-1967)» (inclòs a Dilene Raimundo do Nascimento (org.): *A história da poliomielite*, Lisboa, Garamond, pp. 195-224), hi presenta un relat molt acurat del xoc de poders entre els falangistes i els militars de Governació pel control de la vacunació de la poliomièlitis. Rodríguez-Sánchez va ser també un dels responsables de l'exposició «Polio. Postpolio: Pasado y presente de una enfermedad silenciosa», que va tenir lloc el juny del 2012 a la Facultat de Medicina de la Universidad de Salamanca

els àmbits de la vida i de la salut de la població), podem dir que la decisió de no adquirir les vacunes palesava el rerefons classista (i moralitzador) dels responsables de la dictadura. En altres paraules, aquells que tenien prou recursos econòmics per comprar les vacunes a l'estranger s'immunitzaven i sobreviuen, mentre que la resta de la societat s'encomanava doblement: a l'atzar i/o a la providència —i s'exposava al mateix temps al contagi de la malaltia i, en els casos més greus, a la mort.

L'Estat no va compensar adequadament aquestes «víctimes de la negligència franquista», com les anomena Armengou,⁶ ni aleshores, ni un cop arribada la Transició, ni recentment, amb la inesperada aparició dels símptomes de l'anomenada síndrome postpòlio, deguts a l'envelliment prematur de les neurones sanes del sistema motor dels malalts pel sobreexforç al qual han estat sotmeses durant les últimes dècades.

Junt amb les imatges d'arxiu dels esgarriuosos tractaments quirúrgics i terapèutics als quals se sotmetia els nens, de la campanya de publicitat de la vacunació «March of Dimes» als Estats Units (00:17:00) o del NO-DO,⁷ el documental es construeix bàsicament a través dels testimonis d'alguns dels afectats per la poliomielitís que verbalitzen les seves vivències davant la càmera. La juxtaposició d'aquestes històries personals junt amb les imatges reverberen les unes sobre les altres, carregant-se de la intensitat necessària per dur-nos a l'empatia. L'edició crea un contínuum narratiu on les imatges prèvies impregnen les següents afegint-hi una nova patina de significat. Cos i paraula ressonant alhora, finalment fets presència.

Els casos i els cossos de les persones que s'havien contagiats (com comentàvem més amunt) van ser amagats, ignorats i silenciats, no només durant la dictadura, sinó també en la Transició. En un moment en què el relat oficial es construïa al voltant de la idea del renaixement d'una Espanya en forma d'un nou ens polític immaculat, de l'oblit del passat a través de la llei d'amnistia del 1977, del tirar endavant i de la reconciliació pactada de totes les parts (incloent-hi els responsables

⁶ En la mateixa entrevista a *Els matins* del 4 de febrer del 2014 a la qual fèiem referència abans. Tres de les protagonistes del documental, Carolina Martínez, Carme Urbano i Mercè Altarriba, van participar en la conversa junt amb Armengou i Belis. S'hi pot accedir a través de <www.3alacarta.cat> o a <https://www.youtube.com/watch?v=PGJ0_LdPYGc>

⁷ Els documentals del NO-DO («Noticiarios y Documentales») es van continuar produint i projectant fins a l'any 1981, sis anys després de la mort de Franco. Per a saber-ne més, hi ha dos excel·lents llibres que ens ajuden a entendre no tan sols com van ser concebuts, sinó també les seves tècniques, el seu impacte i les seves manipulacions. Ens referim a *Un franquismo de cine: La imagen política del Régimen en el noticiario NO-DO (1943-1959)*, escrit per Araceli Rodríguez Mateos, i NO-DO: *El tiempo y la memoria*, de Rafael R. Tranche i Vicente Sánchez-Biosca

de la repressió institucional), la presència de tot cos que mostrés unes cicatrius que evidenciessin el dolor causat per la mala praxi de la dictadura era incòmode i no tocava mostrar-lo. Sobretot tenint en compte que la poliomièlitis aguda afecta el sistema nerviós central destruint les neurones motores i afectant la mobilitat dels malalts. La paràlisi d'aquests pacients creava una dissonància totalment indesitjable amb una nova mentalitat capitalista de progrés amb projecció *ad infinitum* que Espanya va abraçar quan finalment va entrar a la Unió Europea el 1986. S'hi havia sol·licitat l'entrada el 1977, i des d'aleshores esdevenir europeus es va convertir en el nou projecte de les elits polítiques i econòmiques.

Ja des de la seqüència d'obertura, el film d'Armengou i Belis aconsegueix posicionar-se en contra d'aquesta dinàmica just comentada. És a dir, es fa visible la cicatriu física, verbal i històrica fins ara amagada. En un pla zenital, els cossos dels testimonis que més tard construiran el relat de l'obra es van col·locant sobre el ciment esquarterat del pati d'una fàbrica en desús fins a formar la paraula PÒLIO (00:02:16). Aquest espai també mostra una estètica present al llarg de la pel·lícula, caracteritzada per la fragilitat d'unes construccions que gairebé no se sostenen i d'unes estructures de ferro menjades pel rovell. A la precarietat d'aquests elements arquitectònics s'hi afegeixen les múltiples esquerdes, *leitmotiv* omnipresent del documental: les esquerdes del fons projectat que emmarca cadascun dels participants i dels rètols que mostren els seus noms; les esquerdes corporals materialitzades en les cicatrius i els ossos trencats; finalment, les esquerdes del discurs oficial de l'*establishment* a través de les quals s'obre la possibilitat de repensar l'exemplaritat de la Transició fent visible el patiment volgudament marginat del col·lectiu d'afectats per la poliomièlitis.

En la seva obra cabdal *The Body in Pain* (1985), Elaine Scarry argumenta que el dolor aliè pertany a una mena de geografia invisible que encara no s'ha manifestat en la superfície. Podríem dir, doncs, que Armengou i Belis exploren el dolor dels afectats de pòlio durant el franquisme que fins fa poc havia estat deliberadament relegat a un àmbit subterrani. El fet de no deixar que aquest sofriment aflori el força a estar connectat amb «el dubte», amb la «incertesa» inherent al patiment físic d'altre; una incertesa que contrasta amb la profunda certesa que caracteritza l'experiència del dolor en primera persona. És a dir, no hi ha cap experiència més objectiva que el propi dolor, mentre que no hi ha experiència més subjectiva que el patiment aliè.

D'altra banda, el text de Scarry ens ajuda a veure-hi clar i entendre les raons ètiques i polítiques que s'amaguen rere la presa de decisió, per part dels directors de *Pòlio*, *crònica d'una negligència*, de mostrar tot un seguit d'aparells ortopèdics, cadires de rodes i pròtesis diverses que poblen el documental. Aquests elements

mèdics que suposadament havien d'ajudar els afectats per la pòlio a dur una vida aparentment «normal» i a poder caminar (la gran obsessió positivista dels traumatòlegs i de la societat de l'època) esdevenen gairebé armes de tortura. No és pas una caracterització gratuïta: encaixa amb els relats de tots els testimonis. Per exemple, la Carme Riu, que entre els dotze i els catorze anys va ser operada més de dotze vegades, assegura sentir-se «víctima de l'experimentació mèdica, [...] un conillet d'Índies» (00:23:05). Afegeix, a més a més, que en un moment donat es va negar a tornar a entrar a quiròfan. L'escapada del cicle mèdic de les cirurgies li va suposar recuperar el control manllevat sobre el seu propi cos i sobre les seves circumstàncies vitals (00:32:50). La reflexió que ens ofereix Juan Antonio Rodríguez-Sánchez (00:34:05) és molt pertinent:

La sensación de que el cuerpo no me pertenece, sino que es de otro, es del médico, y sobre él ejerce lo que considera más oportuno, es una sensación terrible. Una sensación que en muchos casos coincide con la llegada a la mayoría de edad para decir algo que he escuchado tantas veces: «Ya no me opero más.»

Continuant amb les connexions entre els aparells mèdics i els instruments de tortura, destaquen les imatges d'arxiu de filmacions mèdiques dels anys 50 que mostren diferents nenes i nens empresonats en estructures metàl·liques que els sostenien, estiraven i ajudaven a caminar o a respirar. Les imatges en blanc i negre, la ferralla, les corretges, els claus i altres estris ajuden a crear una estètica pròpia del gènere de les pel·lícules de terror. Per un altre cantó, les històries de les vexacions i dels maltractaments als quals els van sotmetre algunes de les religioses que es feien càrrec de les atencions d'aquests nens acaben de dibuixar un paisatge desolador, criticant la connivència de l'Església catòlica amb la dictadura.

En especial, causa impacte la presència del ventilador de pressió negativa anomenat popularment «pulmó de ferro» (00:06:55/00:07:52). Aquesta mena d'immens sarcòfag metàl·lic (Belis a *Els Matins*) on s'introduïa la criatura i d'on només sorgia el cap ajudava els infants a respirar en els casos en què la infecció havia afectat el sistema respiratori. Els pacients s'hi podien estar durant setmanes. No cal dir que el pulmó de ferro va salvar moltes vides en els anys previs a l'aparició de la vacuna de la poliomielitis, però el fet que es continués utilitzant a Espanya anys després, quan l'alternativa de la immunització ja estava disponible, fa que aquest aparell mèdic esdevingui gairebé un instrument de tortura innecessària.

Armengou i Belis utilitzen tots aquests elements, junt amb les pròtesis i cadires de rodes que mencionàvem abans, per reforçar l'empatia amb el patiment d'aquells

pacients, que van haver de passar per un malson quan encara eren uns infants. Per un altre cantó, els autors potencien la indignació contra un govern que va negligir i encara negligeix els casos d'aquestes víctimes.

Les teories de *The Body in Pain* ens ajuden a entendre la vital importància de fer visibles, a través del documental, tota una sèrie d'objectes que suposadament havien de guarir, però que en realitat van acabar generant un profund patiment. Diu Scarry en relació amb les armes, i ho podem aplicar també a l'instrumental mèdic de l'època:

As an actual physical fact, a weapon is an object that goes into the body and produces pain; as a perceptual fact, it can lift pain and its attributes out of the body and make them visible. The mental habit of *recognizing* pain in the weapon is both an ancient and an enduring one. But [...] in order to express pain one must *both* objectify its felt-characteristics *and* hold steadily visible the referent for those characteristics.⁸

Aquest últim punt és molt important, ja que ens fa adonar que per tal d'expressar el patiment d'un ésser humà, cal objectivar la vivència a través de tres àmbits: 1) el llenguatge; 2) fent visibles, sempre que es pugui, els possibles referents externs del dolor (armes, instruments, ferides, cicatrius...) i, fonamental, 3) la presència física de l'individu que experimenta el sofriment i que tracta de fer-lo brollar a través de la paraula. Aquesta triple objectivació del dolor (paraula, objecte i subjecte) pot ajudar, segons Scarry, a pal·liar-lo:

[...] when physical pain is transformed into an objectified state, it (or at least some of its aversiveness) is eliminated. A great deal, then, is at stake in the attempt to invent linguistic structures that will reach and accommodate this area of experience normally so inaccessible to language; the human attempt to reverse the de-objectifying work of pain by forcing *pain itself* into avenues of objectification is a project laden with practical and ethical consequences.⁹

L'esforç per construir i verbalitzar un discurs tan íntim és en certa manera un procés a través del qual el dolor, que primàriament rebutja i fins i tot «destrueix» el llenguatge, acaba convertint-se en una experiència que pot ser, finalment, esmorteïda.

⁸ Elaine SCARRY, *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford, Oxford University Press, 1985, p. 17

⁹ *Ibid.*, pp. 5-6

Pòlio, crònica d'una negligència ens mostra que els afectats no només aconseguen esquarterar la cuirassa de ferralla del patiment i del silenci imposat a través de la seva participació en el documental, sinó també mitjançant l'apoderament corporal de si mateixos a través de l'esport (00:34:30/00:40:10), de la maternitat (00:47:09), de la *performance* en grup (01:00:50) o de l'acte de despullar-se públicament (01:00:50). Bernat Millet, fill de la Mercè Altarriba, una de les afectades per la malaltia, va realitzar un reportatge fotogràfic titulat «Memorias heridas, cuerpos rebelados: itinerarios contra el olvido. Poliomiélitis y síndrome post-polio en la península ibérica». Les fotografies exposades en espais públics mostraven els cossos nus marcats per les seqüeles de la pòlio. Aquells cossos i aquelles ferides que havien estat invisibilitzats sortien a la llum i reivindicaven la seva presència, la seva veu i el seu dret a replicar al relat oficial. És a dir, el franquisme va ser molt més que un règim autoritari, com Victoria Prego, una de les cronistes oficials de la Transició, va manifestar el juny del 2014 a *El Mundo*.¹⁰ El règim de Franco va ser una dictadura feixista amb tots els ets i uts: amb constants consells de guerra (només a Tarragona n'hi va haver uns cinc mil), repressió, judicis sumaríssims, empresonaments i afusellaments de tot element discordant. Pelai Pagès, al seu article «El franquisme, un règim repressiu», assegura:

[A Catalunya] entre 1939 i 1953 es produïren 3.386 execucions legals, una xifra que, per a alguns, pot semblar reduïda, però que és extraordinàriament elevada si tenim en compte que la majoria de la classe política catalana va poder marxar a l'exili durant l'hivern del 1938-1939. Al País Valencià, entre 1939 i 1956, el nombre d'afusellats va arribar fins als 4.714 [...]. [A]vui disposem [de] xifres sobre 24 províncies que situen el nombre de morts per la repressió franquista en 72.527 afusellats.¹¹

Ajudant-se de les tesis de Peter Sloterdijk, que observa que en l'acabament de tota guerra es produeix una avaluació de l'ideari de vencedors i vençuts, reafir-

¹⁰ En una trobada digital a *El Mundo* el 3 de juny de 2014, Victoria Prego respongué a un lector que preguntava si s'estava vivint a Espanya una segona transició: «No. Esto de la Transición es una manía que se tiene cada vez que hay un ciclo que se cierra. Ya hemos vivido segundas transiciones no sé cuántas veces. La Transición fue la Transición, que fue el paso de un régimen autoritario a una democracia. Y punto [...]»

¹¹ Pelai PAGÈS, «El franquisme, un règim repressiu», a Pelai Pagès i Blanch (dir.), *Franquisme i repressió: La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2004, p. 22

mant-lo els primers, revisant-lo i/o readaptant-lo els segons,¹² en el seu article «No era això: Latència i epifenomen del franquisme», Joan Ramon Resina ens fa adonar que els 35 anys de dictadura foren en realitat un allargament del conflicte armat i que la postguerra es produí amb l'inici de la Transició; que aquesta «fou l'amnistia que s'acorda al final d'una guerra per reubicar tothom en una nova legalitat que els vençuts, en acatar-la, doten de legitimitat».¹³ Així doncs, la ideologia tradicionalista de l'Espanya del bàndol dels sublevats es va imposar amb el retorn del rei com a hereu conservador del mateix règim, amb el vistiplau dels representants polítics del bàndol perdedor de la Guerra Civil, que més que per qüestions de sacrifici, acataren per pur pragmatisme.

L'evidència que la Transició no fou un canvi radical la trobem en el fet que les institucions democràtiques es van aposentar sobre el model i les estructures de poder heretades de la dictadura o en el reciclatge polític de representants de la dictadura. En aquest sentit, resulta interessantíssim acostar-se a l'obra *El franquisme que no marxa* (2015), del periodista i polític Lluç Salellas, on es revisa la fi que varen tenir tots i cadascun dels 48 últims ministres de la dictadura. Lluny de ser jutjats o castigats pel fet d'haver participat activament en una dictadura que exercia de manera constant la violència institucional per eliminar els elements indesitjats, tots i cadascun d'aquests ministres (i els seus descendents) van ser premiats amb posicions de responsabilitat en l'empresa privada (moltes, segons Salellas, formen part de l'IBEX 35), en el sistema bancari, en el sistema judicial, en la universitat, en el món de l'esport i de la política. Potser el cas més paradigmàtic és el de Fraga Iribarne —havent estat ministre d'Informació i Turisme (1962-69) i ministre de l'Interior (1975-76) del franquisme, va acabar participant activament en la redacció de la Constitució de 1978—, però no deixa de ser la punta de l'iceberg.

La síndrome postpòlio esdevé una metàfora excepcional per entendre tot aquest procés de latències i de continuïtats de la dictadura i els seus efectes en la democràcia actual: uns infants es van infectar amb un virus que els impedia caminar, avançar i desenvolupar la seva vida amb normalitat per haver nascut en una dictadura feixista i irresponsable que preferia tirar endavant les obres d'un mausoleu desproporcionat en comptes d'adquirir les vacunes que protegirien les noves generacions. Després de passar per les vicissituds de l'experimentació mèdica i de

¹² Joan Ramon RESINA, «No era això: Latència i epifenomen de la Transició», a Maria Muntaner et al. (eds.), *Transformacions: Literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2010, p. 18

¹³ *Ibid.*, p. 19

nombroses operacions quirúrgiques en les quals arribaven a perdre el control sobre el propi cos, molts van arribar a l'adolescència en plena Transició i van poder dur a terme una vida normal en aparença. Malgrat tot, la narrativa col·lectiva els obligava a amagar les marques i les cicatrius del seu passat. Les estructures metàl·liques o el pulmó de ferro que embolcallaven els nens amb pòlio són equiparables a una estructura narrativa forjada durant la Transició que sostenia un cos social que amb prou feines havia començat a superar els símptomes de la infecció feixista. Tot plegat amb la voluntat obsessiva d'avançar i de caminar cap endavant (no és estrany que el moviment contracultural antihistoricista del moment s'anomenés *la Movida*).

Passats gairebé quaranta anys de democràcia, els símptomes latents de la pòlio comencen a fer acte de presència i a ressorgir, i donen lloc a la síndrome postpòlio, recordant-nos que les dinàmiques violentes del passat no resoltes (fins i tot no reconegudes) tenen tendència a reaparèixer. El cas de la postpòlio és especialment dramàtic, no tan sols perquè significa la reaparició amb virulència d'uns símptomes aparentment superats, sinó també perquè les autoritats sanitàries i les assegurances actuals no volen reconèixer aquesta síndrome com a nova afectació.¹⁴ Addueixen que atès que aquestes persones ja tenien la condició prèvia de la pòlio, no se'ls ha de compensar econòmicament per l'agreujament de les seqüeles en el present. Per descomptat, la llei d'amnistia del 1977 tampoc permet que se'ls consideri com a víctimes d'una irresponsabilitat mèdica estatal.

Davant la ineficàcia de l'administració pública a l'hora de donar una resposta a les reivindicacions d'aquest col·lectiu d'afectats per la postpòlio, la mobilització i l'associacionisme han pres la iniciativa de coordinar les seves accions legals i gestionar el suport mutu a través de la creació de noves entitats i de les xarxes socials. Un pas fonamental que aquest associacionisme ha hagut de dur a terme consisteix a tornar al passat i acceptar l'afectació original que tant d'esforç els va costar dissi-

¹⁴ Un altre punt a tenir en compte és que el 21 de juny del 2002 l'Organització Mundial de la Salut (OMS) va certificar l'erradicació de la poliomièlitis en l'àmbit europeu, amb la qual cosa l'aparició de la simptomatologia d'una malaltia oficialment superada fa que la postpòlio sigui considerada especialment incòmoda i ignorada. Com Rodríguez-Sánchez comenta a «La historia de la poliomièlitis, historia del presente»: «Una enfermedad que se ignora no puede ser diagnosticada y en caso de que lo sea, lo es en tan escasas ocasiones que se etiqueta como enfermedad rara, un ámbito de la marginalidad morbosa. Las personas afectadas por el síndrome postpolio han tenido que unirse para reclamar a profesionales de la salud y políticos toma de conciencia y decisiones.» (Vegeu Juan Antonio RODRÍGUEZ-SÁNCHEZ, «La historia de la poliomièlitis, historia del presente», *Temperamentvm*, 16 (2012), p. 1. En línia: <<http://www.index-f.com/temperamentum/tn16/t2712.php>> [consulta: 15/09/2016])

mular i/o oblidar durant anys, per tal d'evidenciar la negligència de la qual varen ser víctimes i combatre els llimbs legals als quals se'ls ha relegat en els últims anys:

Este nuevo asociacionismo tiene señas de identidad propias y el nombre síndrome post-polio rotula cada organización, pero paralelamente ha supuesto una reconfiguración de la identidad poliomiélica perdida. Por una parte por la necesidad de establecer la relación y diferencias entre poliomiélica y SPB, por otra por la generación de redes sociales (especialmente virtuales) en las que la experiencia de la polio ha forjado una nueva memoria colectiva.¹⁵

Mutatis mutandis, un cop superada la sobreexcitació i l'eufòria dels anys 80 i 90 a l'Estat espanyol, les latències de la dictadura han començat a manifestar-se. Per exemple, la dictadura de Franco encara avui no ha estat condemnada per cap dels governs de la democràcia espanyola, ni del PP ni del PSOE. D'altra banda, el Valle de los Caídos continua sent un lloc de culte que fa apologia del feixisme i pot ser visitat sense que s'hi ofereixi un discurs crític paral·lel.¹⁶ Mentrestant, hi ha més de dues mil fosses comunes a Espanya pendents de ser finalment obertes i analitzades, que contenen les restes no identificades de milers de persones assassinades durant la Guerra Civil i la dictadura.¹⁷ A més, la corrupció i la manca de separació entre els poders executiu, legislatiu i judicial, tan pròpies de règims autoritaris, agreugen la salut de la democràcia espanyola actual.

Tot i que Europa dona per desapareguts els totalitarismes en el seu territori, el cert és que l'extrema dreta d'arrel feixista segueix mostrant amb virulència la seva simptomatologia en nombrosos països de la UE. Per fer-hi front, l'associacionisme

¹⁵ Juan Antonio RODRÍGUEZ-SÁNCHEZ, art. cit., p. 1

¹⁶ El Valle de los Caídos continua funcionant com a lloc de peregrinació del feixisme espanyol (recordem que la Falange, amb tot el seu ideari feixista, es un partit legal a Espanya) per retre homenatge a la figura de Franco i de Primo de Rivera, que hi estan enterrats. És gairebé impossible imaginar una situació similar a Alemanya. Ironies del destí, sembla que el lema «Spain is different!» creat i popularitzat pel Ministerio de Formación y Turismo durant la dictadura ha acabat tenint la seva part de raó

¹⁷ El Ministeri de Justícia del govern socialista (2004-2011) de José Luis Rodríguez Zapatero va crear un mapa de les fosses comunes localitzades a Espanya, dividint-les en tres grups: les que encara no han estat obertes (la majoria), les que han estat obertes i analitzades i, finalment, aquelles que van ser saquejades durant la dictadura per part de les autoritats franquistes amb l'objectiu d'omplir la cripta del Valle de los Caídos. Armengou i Belis van produir un magnífic documental que tracta sobre aquest tema: *Avi, et trauré d'aquí* (2013). La quantitat de fosses pendents de ser obertes a Catalunya (sobretot a les comarques de Tarragona i Lleida) ens fa adonar que la deixadesa del poder no és exclusiva de les elits centrals. El mapa de la vergonya pot ser visitat a <<http://mapadefosas.mjusticia.es>>

postpòlio sembla dir-nos que l'única solució és revisar la història i acceptar la resolució parcial de les dinàmiques feixistes del segle XX com a primer pas per fer front a les seves latències i als seus efectes presents.

Per tal de concloure, podríem dir que el documental d'Armengou i Belis, *Pòlio, crònica d'una negligència*, treballa per crear una conscienciació col·lectiva a través de la facilitació d'unes estructures lingüístiques, conceptuals i emocionals en un projecte que va molt més enllà de la simple denúncia d'uns fets esdeinguts fa més de cinquanta anys. Gràcies a la generositat de la Mercè Altarriba, de la Dolors López, del Josep Soriano, de la Carme Urbano, de la Teresa Moll, de la Carme Riu, de la Glòria Ribas i de la Cristina Fuentetaja, es genera en els espectadors una empatia que ultrapassa l'experimentació passiva de l'emoció davant el televisor i busca provocar una consciència activa per repensar el passat, entendre el present i inferir políticament per tal de millorar el futur.

Seria, en definitiva, l'inici d'un procés de guariment col·lectiu. ◀

OBRES DE CONSULTA

- ARMENGOU, Montserrat i Ricard BELIS (2014): *Pòlio, crònica d'una negligència*, Barcelona, Televisió de Catalunya. Documental.
- BARQUERO, Gema (2016): «Resumen del IV Encuentro de cine documental en Málaga», *El documentalista audiovisual*, 27 d'abril del 2016. En línia: <<https://eldocumentalistaaudiovisual.com/2016/04/27/resumen-del-iv-encuentro-de-cine-documental-en-malaga/>> (consulta: 15/09/2016).
- CATALÀ, Josep Maria *et al.* (eds.) (2001): *Imagen, memoria y fascinación: Notas sobre el documental en España*, Madrid, Festival de Cine Español de Málaga / Ocho y Medio.
- FOUCAULT, Michel i Michel SENELLART (2008): *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-79*, Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- PAGÈS, Pelai (2004): «El franquisme, un règim repressiu», a Pelai Pagès i Blanch (dir.): *Franquisme i repressió: La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 15-32.
- PREGO, Victoria (2014): «Encuentros digitales», *El Mundo*, 4 de juny del 2014. En línia: <<http://www.elmundo.es/elmundo/encuentros/invitados/2014/06/03/victoria-prego/>> (consulta: 15/09/2016).
- RESINA, Joan Ramon (2010): «No era això: Latència i epifenomen de la Transició», a Maria Muntaner *et al.* (eds.): *Transformacions: Literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà*, València, Publicacions de la Universitat de València, pp. 17-28.

- RODRÍGUEZ-SÁNCHEZ, Juan Antonio (2012): «La historia de la poliomiélitis, historia del presente», *Temperamentvm*, 16. En línia: <<http://www.index-f.com/temperamentum/tn16/t2712.php>> (consulta: 15/09/2016).
- (2012): «La persona enferma como experta: los cambios sociosanitarios promovidos por el asociacionismo polio-postpolio en España», *Estudos do Século XX*, 12, pp. 103-122.
- (2010): «Responsabilidades não assumidas: a poliomiélite na Espanha (1954-1967)», trad. de Marcela Alejandra Pronko, a Dilene Raimundo do Nascimento (org.): *A história da poliomiélite*, Lisboa, Garamond, pp. 195-224.
- SALELLAS I VILLAR, Lluç (2015): *El franquisme que no marxa*, Barcelona, Edicions Saldonar.
- (2015): «Portes giratòries dels catalans vinculats amb el franquisme», *Crític: Periodisme d'investigació*, 2 de juny del 2015. En línia: <<http://www.elcritic.cat/investigacio/portes-giratories-dels-catalans-vinculats-al-franquisme-4342>> (consulta: 03/10/2016).
- SCARRY, Elaine (1985): *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*, Oxford, Oxford University Press.
- TORREIRO, Casimiro (ed.) (2010): *Realidad y creación en el cine de no-ficción*, Madrid, Ediciones Cátedra.